
Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ТИХИЙ
Володимир Павлович

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Кримінальний кодекс України забезпечує безпеку людини як нормами Загальної, так і Особливої його частин.

За сферами забезпечення безпеки людини, злочини проти неї можна класифікувати на види: злочини проти особистої безпеки, безпеки споживачів, екологічної безпеки людини, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту та безпеки людства.

Відносини безпеки людини як об'єкт злочинів представляють собою певну систему суспільних відносин, які відносяться до різних сфер життєдіяльності людини. В структурі суспільних відносин виділяють предмет (те, з приводу чого існують відносини), суб'єктів (носіїв) відносин і зміст – сутність соціального зв'язку (їх поведінки). З'ясування ознак відносин безпеки людини дозволить визначити природу і коло досліджуваних нами злочинів. Система безпеки людини включає в себе як безпеку людини, так і діяльність з її забезпечення. Безпека людини якраз і виступає в якості того нематеріального блага (ї потреби в ньому), з приводу якого і в зв'язку з яким існує система безпеки людини, тобто безпека людини є предметом цих відносин. У зв'язку з існуванням загроз небезпечних видів поведінки для людини існує постійна потреба в такому стані людини, при якому людині (її життю і здоров'ю) ніщо не загрожує, безпечність, захищеність від небезпеки, можливості заподіяння шкоди.

Суспільні відносини не можуть існувати без їх суб'єктів, суспільні відносини завжди виступають як певні зв'язки між людьми, між сторонами. Встановлення суб'єктів безпеки людини дає можливість вирішення питання об'єкту досліджуваних злочинів, механізму заподіяння ними шкоди в межах норм про відповідальність за їх скоєння.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини, зокрема безпеки людини, виступає головними обов'язками, головною функцією держави. Тому суб'єктами даних відносин є держава, органи місцевого самоврядування та приватні підприємства, установи і організації, а з іншого боку окремі люди. Природно, що підприємства, установи, організації є формами організацій людей, здійснюють свою діяльність через людей. Змістом відносин безпеки людини є певний взаємозв'язок, взаємодія людей. Цей зміст виражається в певній поведінці людей, в їх практичній діяльності, тому що суспільні відносини представляють собою необхідні форми їх здійснення. Діяльність людей, їх поведінка (дії і бездіяльність) здійснюється у зв'язку з предметом суспільних відносин. Соціальний зв'язок передбачає обов'язок певної поведінки, в якій зацікавлені суб'єкти суспільних відносин. Цей обов'язок закріплюється в соціальних нормах, які представляють собою моделі поведінки. Найбільш важливі соціальні норми отримують правову форму.

Наявність загроз для людини обумовлює здійснення діяльності по забезпеченню безпеки, захищеності людини, своєчасне запобігання і нейтралізація цих загроз для людини. Ця діяльність повинна забезпечувати вільний і всебічний розвиток особистості людини. Адже кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23 Конституції України). Таким чином, соціальний зв'язок відносин безпеки людини представляє собою певний захисний механізм людини. Саме шляхом посягання на цей захисний механізм і заподіюється шкода відносинам безпеки людини як об'єкту злочинів. Заподіяння шкоди здійснюється або шляхом зміни вказаного зв'язку або шляхом його розриву.

Захисна діяльність людини здійснюється відповідно до певних правил. Оскільки змістом цих правил є вимоги, яким повинна відповідати поведінка людей з точки зору захищеності життя і здоров'я людини, тобто з точки зору безпеки, ці правила мають назву правила безпеки.

З об'єктивної сторони злочинне порушення безпеки людини позбавляє безпеки життя і здоров'я, знижує їх захищеність, робить їх вразливими для ураження, заподіяння іншої значної шкоди, створює небезпеку настання таких наслідків.

Безпека людини охороняється як на індивідуальному, так і на загальному рівні. Тому її порушення можливе на індивідуальному рівні (порушення особистої безпеки, створення конкретної небезпеки для тієї

чи іншої людини) або на загальному рівні. Причому порушується фізична та (або) психологічна безпека людини (відчуття безпеки).

В зв'язку з тим, що створення безпеки для людини є одним із її видів, доцільно взагалі розглянути делікти створення безпеки. У ряді статей Особливої частини КК України законодавець встановлює відповідальність не (або не тільки) за реальне заподіяння шкоди, а за створення безпеки (загрози) її заподіяння. Такі діяння отримали найменування «делікти безпеки» («делікти створення безпеки»).

З питання про природу даних злочинів в літературі висловлені різні точки зору. Представники однієї з них розглядають створення безпеки заподіяння шкоди як властивість злочинного діяння і не визнають її видом злочинного наслідку [2, с. 40; 22, с. 40]. Прихильники ж іншої розцінюють створення безпеки заподіяння шкоди в якості наслідку злочинного діяння, вважаючи, що воно не збігається з останнім [5, с. 48; 6, с. 48; 7, с. 170–173; 17, с. 148–150; 21, с. 48, 49]. Нарешті, треті стверджують, що створення безпеки заподіяння шкідливих наслідків є певним етапом у процесі становлення злочинного діяння. В одних випадках ця можливість полягає виключно в самому злочинному діянні, в інших – у подальших змінах в стані об'єктивної дійсності, викликаних ним. Тому реальна можливість настання шкідливих наслідків в залежності від конкретних обставин і особливостей злочинів може бути або властивістю самого злочинного діяння, або певним його наслідком. Не виключена можливість і в кримінальному законі розглядати у відомих випадках реальну можливість настання шкідливих наслідків як своєрідний злочинний наслідок [9, с. 149, 150]. Більш переконливою представляється остання точка зору. Безсумнівно, безпека заподіяння шкоди є властивістю діяння, хоча за загальним правилом вона не може існувати тривалий час, так як саме діяння має обмежені часові, а також і просторові межі. У той же час можливість настання шкідливих наслідків являє собою і певний об'єктивно існуючий результат (стан) викликаний злочинним діянням, оскільки «з'являються реальні, цілком конкретні умови, сили і тенденції, які при подальшому безперешкодному їх розвитку неодмінно повинні вилитися в прямий збиток» [8, с. 21–27]. Для поглибленого дослідження деліктів створення безпеки, встановлення їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, логіко-юридичних особливостей конструкції норм, що передбачають відповідальність за дані злочини, а також правил їх кваліфікації, видається дуже важливим і необхідним з'ясування поняття «безпека (загроза) заподіяння шкоди». Зміст даного поняття, на наш погляд, доцільно розглядати за допомогою аналізу «можливості» і «дійсності». Відзначимо, що «безпека» як така, будучи фактом реальної дійсності (загроза заподіяння шкоди правоохоронюванним благам), в той же час відноситься і до категорії «можливість».

Характеризуючи останню, Гегель зазначав, що вона є буття, значення якої полягає в тому, що вона також і не є буття [1, с. 98]. Можливість завжди відображає об'єктивну тенденцію розвитку існуючих явищ, наявність умов їх виникнення, розвитку і перетворення в дійсність. Одночасно можливість – це і момент дійсності, що має свій власний об'єктивний зміст [19, с. 87].

Розрізняють реальну і формальну можливість, які співвідносяться між собою як необхідність і випадковість. Перша представляє собою таку тенденцію, для розвитку якої є значна кількість умов, для другої існує дуже мало сприятливих об'єктивних умов [15, с. 57]. Формальна можливість «не має ще свого коріння в дійсності для реалізації» [11, с. 111], виражає лише найзагальніші і найчастіше досить непевні тенденції в об'єктивному ході розвитку, не впливає з внутрішньої природи предмета, не обумовлює необхідної закономірності його функціонування та розвитку, а залежить від збігу ряду несуттєвих обставин, тобто від випадковості. «З точки зору формальної можливості, – вказує А. П. Шен-тулін, – те чи інше явище можливо настільки, наскільки й неможливо, оскільки логіка випадковості така, що вона (випадковість) має однакову основу наступити або не наступити» [23, с. 360].

Реальна ж можливість пов'язана з необхідністю, обумовлена діями об'єктивних законів, розвивається в дійсності, впливає із закономірних зв'язків і відносин об'єктивної дійсності. Вона має здатність обов'язково здійснитися за наявності відповідних умов. Формальна ж можливість такою здатністю не володіє. Вона може здійснитися, але може і не здійснитися, взагалі не перетворитися на дійсність. Можливість стає дійсністю, коли є повне і достатнє поєднання умов провадження певного явища. Чим більше умов, і чим вони істотніше, тим в більшій мірі можливі стає реальністю.

Застосовуючи ці загальні положення до проблеми небезпеки заподіяння шкоди, слід зазначити, що поняття «небезпека» також є об'єктивним за змістом, бо відбиває щось реально існуюче в об'єктивній дійсності. При цьому небезпека завжди являє собою певну передумову (тенденцію) заподіяння шкоди благам, поставленим під охорону кримінального закону. Небезпека як властивість діяння завжди свідчить про певну якісну характеристику злочинного посягання, здійснення якого (наприклад, порушення правил безпеки, кримінально карні загрози, злочини, які вчиняються загально небезпечним способом, і ін.) вже створює в даній конкретній ситуації можливість заподіяння шкоди тому чи іншому об'єкту, хоча така шкода реально і не настала. Тут діяння володіє такими рисами (властивостями), що його здійснення – в повному обсязі або ж частково – вже містить у собі реальну можливість заподіяння шкоди.

Небезпека як наслідок злочинного діяння – це завжди певні зміни в об'єктивній дійсності, що представляють собою необхідні умови заподіяння шкоди. «Це така зміна в об'єктивному світі, – писав А. А. Пionт-ковський, – яка в процесі свого подальшого розвитку, як би воно не було призупинено або направлено по іншому шляху, призвело б до настання шкідливих наслідків у силу тих чи інших умов» [14, с. 33].

Причому створення небезпеки заподіяння шкоди зовсім не означає, що в об'єкті посягання не відбувається негативних змін. При створенні небезпеки порушується стан захищеності безпеки громадських відносин, поставлених під охорону кримінального закону, а також безпечні умови їх функціонування.

Викладене надає підставу зробити висновок, що в кримінальному праві враховуватися і визнаватися має кримінально-правове значення лише реальна небезпека заподіяння шкоди. Аналіз норм КК України свідчить про те, що кримінальна відповідальність за делікти створення небезпеки встановлена лише у випадках створення ними реальної, тобто об'єктивно можливої і реалізованої в даних умовах небезпеки. Чим більше створено умов (передумов) заподіяння шкоди і чим вони істотніше, тим більш реальною є небезпека. Слід зазначити, що для характеристики реальної небезпеки доцільно виділити таку її ознаку, як вірогідність, виступаюча показником ступеня можливості здійснення небезпеки, ступеня її близькості до дійсності, тобто реального заподіяння шкоди. Ступінь імовірності здійснення реально існуючих можливостей різна [12, с. 354]. Діяння тим небезпечніше, чим вище ступінь ймовірності заподіяння їм шкоди. У більшості випадків законодавець визнає діяння злочинним лише тоді, коли воно створює досить високу (максимальну) ймовірність заподіяння шкоди, коли загроза заподіяння шкоди наближається до неминучості, що і змушує вельми серйозно побоюватися її реалізації. Мова завжди йде, безумовно, про реальну небезпеку заподіяння шкоди.

Формальна небезпека, як і формальна можливість, не містить в даних умовах передумов заподіяння шкідливих наслідків. Ступінь ймовірності їх настання мінімальна, вони можливі настільки, наскільки й неможливі, їх настання можливе лише у віддаленій перспективі при наявності деяких випадкових, привхідних обставин. Це дає підставу зробити висновок, що формальна небезпека, як і настання наслідків від неї, далеко не завжди може охоплюватися передбаченням людини і тому не може включатися в сферу кримінально-правового регулювання. Звідси випливає, що дії або бездіяльності, що створюють лише формальну небезпеку, не можуть бути криміналізовані, тобто визнаватися злочинними і караними.

У літературі делікти створення небезпеки пропонують підрозділити на делікти абстрактної і делікти конкретної небезпеки. У першому з

видів оголошується караним саме діяння, тобто склад злочину вичерпується діянням і доводити створення небезпечності не потрібно. Дня другого ж виду, навпаки, потрібно довести не тільки вчинення діяння, але і настання небезпеки для тих чи інших благ [20, с. 56, 57]. Обґрунтованість зазначеної класифікації викликає сумнів.

Найменування злочинів деліктами абстрактної і конкретної небезпеки, на наш погляд, невдало. Думається, що виходячи з такого найменування, деякі автори прийшли до необґрунтованого висновку, що делікти абстрактної небезпеки «не заподіюють реальної шкоди правоохоронюванню інтересам. Вони не створюють навіть реальної можливості заподіяння шкоди» [18, с. 66]. Але термін «делікти створення небезпеки», хоча і носить кілька умовний характер, все ж фіксує суворо певну реальність, певний стан об'єкта, поставленого під загрозу заподіяння шкоди, однак фактично така шкода і не настає [10]. Ті чи інші діяння можуть бути віднесені до числа небезпеки, як зазначалося, лише за умови, що вони створюють реальну загрозу настання шкідливих наслідків, бо тільки вона і може обґрунтувати кримінальну відповідальність за подібного роду діяння. Ось чому виділення в структурі деліктів створення небезпеки деліктів абстрактної небезпеки представляється непереконливим, оскільки таким рішенням допускається можливість встановлення кримінальної відповідальності і за створення абстрактної і формальної, тобто нереальної небезпеки.

Неприйнятно виділення серед зазначених деліктів і групи деліктів конкретної небезпеки. Таке їх найменування створює враження про створення ними небезпеки лише для конкретної особи, майна або іншого конкретного блага. Але подібне твердження не відображає специфіки аналізованих злочинів. Відомо, що ряд злочинів, що не завдають шкоди, ставлять в той же час під реальну загрозу невизначене коло об'єктів (власність, особистість, економічну безпеку та ін.), наприклад, злочини проти громадської безпеки, екологічні злочини та ін.

Більш кращим, на наш погляд, поділ деліктів створення небезпеки на делікти потенційної і актуальної (гострої, яка неминуче веде до реального заподіяння шкоди) небезпеки. У першому з цих видів створення небезпеки законодавець оголошує караним передусім саме діяння, тобто склад злочину вичерпується фактом вчинення суспільно небезпечного діяння і доводити настання специфічних наслідків у вигляді створення небезпеки заподіяння шкоди певним правоохоронюваним благам не потрібно. Подібна конструкція характерна для багатьох злочинів проти громадської безпеки, народного здоров'я, екологічних злочинів. Однак і в цих зазіханнях має місце нездійснена, але здатна бути за певних умов здійсненої можливість заподіяння шкоди (як правило, тяжкої – здоров'ю, життю, власності). Причому тут створюється можливість заподіяння

шкоди багатьом благам разом узятим, вони недостатньо визначені (делікти загальної безпеки) і ця можливість завжди є реальною і досить інтенсивною (наприклад, незаконне носіння, зберігання вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин).

Іноді стверджують, що такого роду делікти створення небезпеки не є суспільно небезпечними, але входять в коло умов, які можуть лише полегшити вчинення злочину [3, с. 268]. Однак зазначені злочини, створюючи небезпечно і заподіюючи шкоду життю, здоров'ю людей, власності, іншим благам (додатковий об'єкт), завжди зазіхають і на свій, імаментно властивий їм об'єкт (основний) – громадську безпеку, народне здоров'я, безпеку виробництва, навколишнє середовище і т.п. Так, наслідками злочинів проти громадської безпеки є певні негативні зміни у відносинах громадської безпеки, їх відома деформація, а в ряді випадків і дезорганізація, зниження, ослаблення загальної безпеки (захищеності), а тим самим і створення реальної небезпеки заподіяння шкоди загальнононебезпечними джерелами (зброєю, радіоактивними матеріалами, вибуховими речовинами і т. і.) іншим правоохоронюваним благам. Ці наслідки не підлягають точному виміру в будь-якому натуральному вигляді (числом, вагою, у грошовому вираженні). Дані наслідки завжди мають форму порушення (зміни) стану громадської безпеки [10]. Однак всяка зміна, як вірно помітив І. Кант, є виникненням нового стану [4, с. 271]. Природно, небезпека заподіяння шкоди життю, здоров'ю, власності, іншим благам є результатом порушення відносно і громадської безпеки. Тому не можна погодитися з думкою, що делікти створення небезпеки самі по собі не заподіюють шкоди [13, с. 33], що «зміна відбувається не в сфері об'єкта, охоронюваного кримінальним законом, а в конкретній обстановці, в якій здійснюється злочин» [16, с. 69].

Делікти актуальної небезпеки завжди потребують доказування не тільки вчинення суспільно небезпечного, кримінально-протиправного діяння, а й наявності небезпеки від даного діяння тим чи іншим благам. Тут має місце нездійснена в силу випадкових обставин чи поведінки інших осіб можливість заподіяння шкоди. Ця небезпека може бути визначена і як вже минула. Якщо ж зазначена небезпека реалізувалася, то відповідальність настає за фактичне заподіяння шкоди. Наприклад, у ч. 1 ст. 267 КК України передбачена відповідальність за порушення правил поводження з певними предметами, якщо такі дії могли спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки, а ч. 2 ст. 267 КК. передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

У деліктах актуальної небезпеки необхідно довести (встановити), що в даних конкретних умовах діянням була створена небезпека заподіяння шкоди, і між діянням і вказаним наслідком є необхідна причинний зв'язок.

Небезпека заподіяння шкоди при деліктах потенційної та актуальної небезпеки може бути як безпосередньою, так і опосередкованою. Перша з них свідчить, що створені всі умови для заподіяння шкоди, діяння саме по собі досить для заподіяння шкоди і при безперешкодному розвитку виступає єдиною причиною його настання. Опосередкована небезпека сама по собі не може здійснитися, реалізуватися в заподіяння шкоди, так як для цього необхідно вчинення додаткових дій самим винним чи іншими особами (наприклад, незаконне поводження з холодною зброєю (ч. 2 ст. 263 КК) створює тільки опосередковану небезпеку його використання в якості засобу заподіяння шкоди самим винним або іншими особами).

Як видно, делікти створення небезпеки складають самостійну групу злочинів, в основі яких лежать особливості об'єкта кримінально-правової охорони і механізму заподіяння йому шкоди, а також їх логіко-юридична конструкція. Дані склади своєю специфікою мають також і особливі правила їх кваліфікації. Зокрема, при створенні потенційної небезпеки для наявності складу злочину досить встановити факт вчинення діяння, створити зазначену небезпеку, а при актуальній небезпеці необхідно встановлювати між діянням і станом небезпеки необхідний причинний зв'язок. У випадках же заподіяння шкоди правоохоронюваним благам, безпека яких забезпечується нормами, що передбачають відповідальність за делікти створення небезпеки, відповідальність повинна наставати або за правилами сукупності злочинів, або за статтею КК, що передбачає кваліфікований склад злочину.

Суб'єктивна сторона злочинів проти безпеки людини з формальними і матеріальними складами різна. Перші з них характеризуються виною у формі прямого умислу, а другі як умислом, так і необережністю.

Суб'єктом злочинів може бути будь-яка осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, у виключних випадках – чотирнадцять років.

Література:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990.
2. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления. – М.: Госюриздат, 1995.
3. Жалинский А. Э. Предупреждение преступлений НТР // Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях науч.-тех. революции / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1990.
4. Кант И. Соч. в 6-ти томах. – Т. 3. – М.: Мысль, 1964.
5. Кригер Г. А. Преступные последствия и структура составов преступлений // Соц. законность. – 1980. – № 3.
6. Кригер Г. Л. Уголовная ответственность за создание опасности причинения вреда // Уголовное право в борьбе с преступностью. – М.: Наука, 1981.
7. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. – М.: Юрид. лит., 1960.
8. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий. – М.: Юрид. лит., 1958.

9. Курс советского уголовного права: Часть Общая / Под ред. А. А. Пионтковского. – М.: Наука, 1970. – Т. 2.
10. Ляпунов Ю. И. Природа преступных последствий в деликтах опасности // Пробл. борьбы с преступностью: Сибир. юрид. зап. – Вып. 4. – Омск: Омс. ВШ милиции МВД СССР, 1974.
11. Маковка Н. М. Категории возможность и действительность. – Краснодар: Краснодар. книж. изд-во, 1972.
12. Манохин С. Т. Материя в ее единстве, бесконечности и развитии. – М.: Мысль, 1996.
13. Михлин А. Г. Последствия преступления. – М.: Юрид. лит., 1969.
14. Пионтковский А. А. Уголовный закон в борьбе с отрицательными последствиями научно-технического прогресса // Сов. Государство и право. – 1972. – № 4.
15. Смирнов Л. Ф., Штоф Б. А. Соотношение возможности, вероятности и необходимости // Пробл. возможности и действительности: Сб. ст. – М.: Наука, 1964.
16. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1977.
17. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. – М.: Госюриздат, 1957.
18. Угрехелидзе М. Г. Вина в деликтах опасности. – Тбилиси: Изд-во Тбилис. ун-та, 1982.
19. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983.
20. Церетели Т. В. Деликты создания опасности // Сов. государство и право. – 1970. – № 8.
21. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1963.
22. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права // Сов. государство и право. – 1956. – № 7.
23. Шептулин А. П. Система категорий диалектики. – М.: Наука, 1967.

БУРДІН
Володимир Миколайович

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ЗА КК УКРАЇНИ

В КК України виділено окремий Розділ XI Особливої частини «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Сама назва цього розділу свідчить про те, що в його змісті законодавцем об'єднані склади злочинів, пов'язані з порушенням правил безпеки у сфері використання транспорту. Водночас аналіз окремих складів злочинів цього розділу свідчить про те, що законодавець, встановлюючи кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, фактично забезпечує кримінально-правову охорону лише